

УДК 12(316.344)

М. В. Рапаєва
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Національної академії управління

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ҐЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ СОЦІАЛЬНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ І СТАВЛЕННЯ ДО НИХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: СВІТОГЛЯДНІ ЧИННИКИ

Вивчення ґендерних відносин посідає вагомe місце серед сучасних філософських і соціологічних досліджень, віддзеркалюючи динаміку змін у суспільному житті.

Термін «ґендер» використовується для характеристики психологічних, соціальних і культурних відмінностей у поведінці чоловіків і жінок [4, с. 119].

Поняття «соціальне виключення» пов'язане з проблемою нерівних можливостей певних груп населення в суспільстві (інвалідів, людей похилого віку, національних меншин тощо). Також до детермінант нерівних можливостей зараховують ґендерну нерівність, що виявляється в доступі до структур влади, сфер зайнятості, доходу та власності чоловіків і жінок.

Характеризуючи ґендерні аспекти соціального виключення в нашій країні, потрібно звернутися до державних соціальних гарантій і законодавства України, згідно з якими визнано «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у житті суспільства» [7, с. 56]. Проте реальності життя не завжди відповідають цьому Законові. За умов майже повної відсутності ґендерних відмінностей в освітньому рівні населення України спостерігаються значні викривлення у сфері зайнятості, прийнятті політичних в суспільно значимих рішень, доступі до ресурсів, навіть у приватному житті [10, с. 296].

Стереотипи, що впливають на світогляд на підсвідомому рівні та фактично закріплюють природне позитивне ставлення до ґендерних аспектів соціального виключення, часто формуються засобами масової інформації. Молодь (населення віком від 14 до 35 років) є найбільш вразливою щодо сприйняття цих стереотипів, тому усвідомлення нею специфіки ґендерних аспектів соціального виключення надасть можливість для подолання негативних виявів. Саме на молодь як на майбутнє країни покладаються сподівання щодо подальшої побудови України як європейської демократичної держави, основаної на рівних правах чоловіків і жінок у суспільстві. Тому досліджувана нами проблема є надзвичайно актуальною на сьогодні.

Ґендерні аспекти соціального виключення в різних сферах суспільного життя України до-

сліджені Е. Лібановою та колективом авторів [10, с. 296–317], але ними не висвітлюються особливості їх сприйняття й усвідомлення українською молоддю. Ґрунтовно проаналізували ґендерні стереотипи та ставлення до них суспільства Ю. Саєнко, М. Васильчук, Л. Амджадін, Г. Герасименко й ін. [3], однак вони зосереджувались на динаміці поглядів чоловіків і жінок України, не виділяючи молодь окремою віковою групою. Значна кількість статистичної інформації та висновків щодо виявів ґендерних аспектів соціального виключення у вищій освіті нашої країни представлена роботою І. Когут [8]. Специфіку поглядів молоді на різні аспекти життя всоціумі висвітлює С. Ничипоренко [11], тоді як аналіз ґендерних аспектів соціального виключення не надається. Ґендерні дослідження різних сфер життєдіяльності українського суспільства здійснені такими науковцями, як Р. Ануфрієва, О. Балакірева, О. Бойко, О. Волкова, В. Довженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, Н. Лавріненко, О. Макарова, І. Мироненко, М. Скорик, В. Фесенко та ін. Проте всі вони тільки частково тією або іншою мірою торкаються деяких факторів досліджуваної нами проблеми, тоді як комплексний аналіз особливостей вияву ґендерних аспектів соціального виключення та ставлення до них української молоді, формування світоглядних чинників відсутній.

Метою статті є виявлення сучасних тенденцій і поглядів української молоді на ґендерні аспекти соціального виключення та пошук можливості надання практичних рекомендацій для подолання негативних виявів і стереотипів досліджуваної проблеми.

Ґендерні аспекти соціального виключення в Україні переважною мірою виявляються в доступі до структур влади, сфер зайнятості, доходу та власності чоловіків і жінок.

Сфера політичних і суспільно значимих рішень охоплює політичну систему суспільства й управління (не тільки державного, а й вищї щаблі управління комерційних організацій), проте жінки переважно залишаються за її межами, незважаючи на те що їх рівноправна участь є вимогою елементарної справедливості й демократії, умовою сталого розвитку суспільства. Хоч Україні властивий високий

освітній і професійний потенціал жінок (серед усіх країн світу рівень освіти українських жінок визнаний дуже високим, його індекс становить – 1.000 – це максимальне значення, а 91,5% дорослих жінок мають як мінімум середню освіту [1, с. 12]) і наявне законодавство, що проголошує гендерну рівність, реальне представництво жінок у складі Верховної Ради України за часи незалежності впродовж років залишається дуже низьким. Якщо за часів СРСР жінки стабільно становили понад 30% депутатів Верховної Ради завдяки системі штучно встановлених квот, то з моменту здобуття незалежності їх відсоток різко скоротився і мав невисоку динаміку зростання (протягом 1991–1993 рр. кількість жінок не перевищувала 3%, у 1998 р. становила 8,1%, у 2004 р. – 5,6%, 2006–2010 рр. – 8,7%). Ці показники надзвичайно далекі не тільки від європейських, а й від середньосвітових (за даними Міжпарламентського союзу станом на 31.05.2009 р. середній показник представництва жінок у національних парламентах країн світу становив 18,4%). За своїми показниками Україна поступилась навіть окремим ісламським державам із фундаменталістськими традиціями щодо обмеження ролі жінок у суспільстві сферою приватного життя. Так, за даними Міжпарламентського союзу того ж року середній регіональний показник представництва жінок у національних парламентах арабських держав світу становив 9,1%, перевищуючи відповідний показник України [10, с. 301]. У сьомому скликанні (2012–2014 рр.) депутатські мандати отримали вже 43 жінки, тобто 9,7% від загальної кількості парламентарів. Незважаючи на це, позиція нашої країни за участю ролі жінок у політиці з 2006 р. до 2013 р. різко знизилась з 97 до 119 місця (зі 136 місць), що вказує на спад показників України за глобальним гендерним індексом [1].

Проаналізувати гендерний склад високопосадовців комерційних організацій України важко за умов відсутності відповідних моніторингів, проте статистика вибіркового обстеження і ситуативних досліджень населення, проведених Держкомстатом України засвідчує, що частка жінок на вищих управлінських посадах у промисловості не перевищує 20%, у сільському господарстві – 9,5%. У невиробничих галузях економіки (навіть у роздрібній торгівлі, готельному й ресторанному бізнесі) частка жінок на вищих керівних посадах не перевищує 25%. Більшість жінок зосереджена на нижчих сходинках службової ієрархії. Наприклад, на державній службі на посадах нижчого рівня їх 79,4%, тоді як із просуванням до управлінських посад спостерігається скорочення до 14,6%

[10, с. 303]. Тобто, амплітуда висхідної соціальної мобільності для жінок є надзвичайно вузькою, оскільки чим вища посада, тим менший до неї доступ.

Розбіжність у заробітній платі чоловіків і жінок часто зумовлена дискримінаційною практикою на ринку праці, виявом якої є нарахування більших премій, надбавок до заробітної плати, надання бонусів чоловікам, а також від початку призначення різної заробітної плати при наймі на однакові посади на підприємствах приватної форми власності, незважаючи на однаковий рівень освіти й досвід роботи чоловіків і жінок. Дані вибіркового обстеження українських домогосподарств стверджують, що середні доходи жінок від підприємницької діяльності протягом останніх десяти років становлять із незначними коливаннями приблизно 34,3% відповідної статті доходів чоловіків, а середні доходи самостійної трудової діяльності жінок, відповідно, – 39,5% чоловічого показника [10, с. 313].

Підсумовуючи загальні характеристики гендерних аспектів соціального виключення, варто зазначити, що у 2013 р. за індексом гендерної нерівності Україна посіла 61 місце серед 149 країн. Наприклад, Казахстан і Російська Федерація, відповідно, зайняли 59 та 52 позиції. Щодо даних рейтингу гендерної рівності The Global Gender Gap Report 2014, опублікованих Всесвітнім економічним форумом і представленим 142 країнами світу, перше місце посіла Ісландія, тоді як Україна розташувалась на 56-му місці, випередивши Росію (75) та Польщу (57), поступившись Білорусі (32) й Молдові (25). Це дало ОБСЄ підставу дати Україні пораду розширити представництво жінок у політичному процесі [13].

Можна спробувати інтерпретувати гендерні аспекти соціального виключення, звертаючись до особливостей формування менталітету українського народу. Культ жіночої краси, жінки-матері – берегині домашнього затишку і владної господині у своїй родині має певний відбиток у вихованні й соціалізації чоловіків. Українські жінки більшістю виховують своїх синів, намагаючись ізолювати їх від травмувань інституційності, постійно піклуючись і оберігаючи від будь-яких неприємностей. Стереотипи виховання українських жінок зумовлюють вузьку сімейну соціалізацію синів, де їхнє оточення має бути перевіреною і постійно комфортним. У політиці це виявляється у вигляді кланів, куди входять тільки свої перевірені люди, тоді як доступ «чужинцям» до цієї «сім'ї» закритий. У будь-якій професійній сфері українські чоловіки прагнуть бути більше друзями, ніж конкурентами, де кращим є конформізм, ніж протистояння колективу

і статус «білої ворони» [14, с. 656–658]. Не дивно, що доступ жінок до такого дружнього чоловічого сімейного колективу буде закритим, щоб не вносити розлад у його функціонування. Тут пропагується чоловіча корпоративна культура, у якій жінки відіграють лише декоративну роль.

Зазначені в дослідженні вияви гендерних аспектів соціального виключення мають як пряме, так і опосередковане відображення в засобах масової інформації, бо саме вони вважаються одним із основних агентів соціалізації. Інтернет, фільми, телебачення, газети, журнали не тільки наочно, а й на підсвідомому рівні демонструють моделі поведінки чоловіків і жінок у всіх сферах життя. Вони мають відігравати вагомий роль у подоланні гендерної асиметрії, оскільки за умов демократичних перетворень розвиток гармонійного суспільства на правах гендерної рівності є надзвичайно актуальним.

Ураховуючи за результатами опитувань українського населення те, що найпопулярніший спосіб проведення ним дозвілля – це перегляд телепередач (77% у 2002 р., 87% у 2007 р. тощо) [3, с. 119], неможливо не розуміти, наскільки сильно впливають засоби масової інформації на формування світогляду, свідомості й поведінки людини в суспільстві. Особливо це торкається дітей, підлітків і молоді.

Дослідити аспекти гендерної нерівності, що мають вияв у всіх засобах масової інформації, не дають змоги межі нашого дослідження, тому спробуємо схарактеризувати деякі з них. Реклама несе в собі явний (інформація про товари або послуги) і латентний, прихований зміст (демонстрація ієрархії взаємодії людей у суспільстві тощо). З одного боку, дається характеристика чудового миючого засобу, а з іншого показується, хто має його використовувати. Латентний бік реклами показує, хто мусить у сім'ї та загалом у суспільстві готувати їжу, поратися по господарству, а хто – приймати стратегічно важливі рішення тощо. Для сучасної реклами є властивим демонстрація жінки як менш компетентної у знаннях і справах. За результатами досліджень, на це звертають увагу 42% експертів-жінок і 21% експертів-чоловіків [3, с. 25]. Якщо жінка постає в ролі експерта в рекламі, то переважно щодо косметичної продукції, ліків для членів родини, проблем виховання дітей, особливостей ведення домашнього господарства тощо.

Оскільки метою статті є аналіз поглядів української молоді на гендерні аспекти соціального виключення, студентами Національної академії управління були проведені дослідження, що допомогли виявити певні характеристики. Отримані результати були досягнуті за

допомогою опитувань студентами громадської думки й анкетувань молоді. Такі анкетування студенти проводили за місцем проживання (міста Київ, Чернігів, Черкаси, Житомир, Полтава тощо), де було опитано 1 853 респонденти віком до 35 років.

Студенти як дослідники також застосовували глибинний дискурс-аналіз щодо гендерної проблематики в засобах масової інформації (аналізували рекламу, фільми, телевізійні програми, журнали, газети тощо) з метою виявлення виявів гендерних аспектів соціального виключення. Окрім того, протягом 2012–2014 рр. під керівництвом викладача на практичних заняттях створювались фокус-групи, у яких брали участь студенти третього курсу різних напрямів спеціальностей.

Результати дослідження щодо визначеної проблеми мають такий вигляд. Опитування молоді виявили, що майже половина з них тією чи іншою мірою стикалась із гендерними проблемами соціального виключення. Серед жінок завжди більший відсоток, оскільки значна кількість чоловіків не замислювалась над такими питаннями. Дуже незначний відсоток опитуваних має знайомих жінок, які досягли значних кар'єрних і професійних висот або впливу в суспільстві. Більш детально з відповідями респондентів можна ознайомитись у таблиці 1.

Результати роботи фокус-груп засвідчили певні світоглядні позиції та сформовані стереотипи серед студентської молоді, згідно з якими привабливість жінки не асоціюється з її професіоналізмом. Приблизно 73% студентів чоловічої статі вважають, що гармонійно поєднувати високий професіоналізм із турботами про сімейний затишок для жінки – майже неможлива справа. Дуже часто лунали думки, що жінка-політик не може бути компетентною на рівні з чоловіком у вирішенні професійних питань. Студентки визнали, що їм також імпонує стереотип жінки-моделі, яка має заможного чоловіка, бо так можна забезпечити собі набагато легший життєвий шлях. Розглядаючи проблему фокус-групами більш ґрунтовно, дійшли висновку, що значною мірою такі стереотипи і світоглядні чинники часто навіюють засоби масової інформації (фільми, телевізійні програми, реклама тощо). Дискурс-аналіз гендерної проблематики, здійснений студентами, дав змогу дійти висновків, що гендерні проблеми соціального виключення переважною мірою йдуть в унісон із інформацією, поданою в Інтернеті, у фільмах, телевізійних програмах, рекламі. Натомість дискурс-аналіз вітчизняних друкованих засобів масової інформації (статей газет, журналів тощо) не засвідчив гендерного викривлення.

Таблиця 1

№ з/п	Оцінювані запитання	Жінки до 35 років			Чоловіки до 35 років		
		так (%)	ні (%)	не знаю (не замислювалась над цим питанням) (%)	так (%)	ні (%)	не знаю (не замислювався над цим питанням) (%)
1	Чи стикались Ви з проблемами гендерної дискримінації при прийомі на роботу?	32	25	43	14	31	54
2	Як Ви вважаєте, у нашій країні є розподіл напрямів освіти і сфер професійної діяльності на ті, що вважаються суто чоловічими й суто жіночими?	59	11	30	52	14	34
3	Чи помічали Ви в житті своїх близьких або знайомих жінок проблеми з просуванням кар'єрними сходинками, з оплатою праці тощо	48	19	33	20	33	47
4	Чи є серед ваших знайомих жінки, які досягли визначних успіхів у професійній діяльності й кар'єрних висотах?	7	42	51	6	55	29
5	Як Ви вважаєте, чи актуальна в Україні проблема гендерної дискримінації?	58	17	25	21	49	30
6	Чи потрібно українським жінкам активізувати власні зусилля для поліпшення свого становища в суспільстві?	83	7	10	55	19	26
7	Ви поділяєте думку, що жінка має зосереджувати свої зусилля на сім'ї та побуті, а рівень освіти й кар'єра не мають для неї істотного значення?	32	41	27	57	18	25
8	Чи помічали Ви в засобах масової інформації нерівне ставлення до чоловіків і жінок?	40	31	29	45	8	47
9	На вашу думку, чи має жінка більшу частину своїх зусиль спрямовувати на вдосконалення власної зовнішності, не акцентуючи великої уваги на кар'єрі й удосконаленні професійного рівня?	35	32	33	52	19	29

Отже, державні соціальні гарантії гендерної рівності в Україні не відповідають їхньому реальному стану, становлячи лише законодавче підґрунтя для подальшої реалізації. Опитування української молоді щодо гендерних аспектів соціального виключення підтверджує поширення гендерної нерівності в українському суспільстві, що полягає в непропорційному представленні жіночої статі на вищих посадах, доступі до прийняття управлінських рішень, різній оплаті праці чоловіків і жінок, існуванні сталих патріархальних стереотипів тощо. Це визнає кожен другий серед опитуваної молоді. Вагоме місце у формуванні світоглядних чинників і стереотипів, що сприяють гендерному викривленню, посідають

засоби масової інформації. Переоцінювання таких стереотипів має бути здійснене в усіх сферах життя нашої країни. Дослідження може бути підґрунтям для реалізації подальших змін у напрямі становлення гендерної рівноваги, де молодь має відігравати не останню роль. Виходячи з результатів дослідження, доцільно для всіх верств населення країни здійснювати системну інформаційно-просвітницьку діяльність із питань гендерної рівності. Потрібно активізувати в засобах масової інформації висвітлення законодавчої бази та ініціатив, що забезпечують в Україні гендерну рівновагу. Необхідно втілювати подальше розроблення системи заходів щодо підвищення рівня гендерної свідомості керівників

на підприємствах усіх форм власності, стимулюючи їх до реалізації засад гендерної рівноваги. Доцільно розробити систему заходів для засобів масової інформації, спрямовану на встановлення гендерного балансу щодо трансляції їх продукції, запровадити системні дослідження матеріалів засобів масової інформації стосовно порушення ними гендерної рівноваги, що виявляється в рекламі, негативних висловлюваннях тощо. Для нашої країни існує потреба в забезпеченні державою механізму фінансування й алгоритмів подальшого впровадження гендерної політики. Світогляд молоді – складова підґрунтя для подальшої побудови сучасного демократичного суспільства, тому необхідно втілювати в життя всі програми й уживати всіх заходів щодо подолання гендерних викривлень.

Література

1. Аналіз гендерного індексу, роль жінок в Україні та світі (сучасний стан та динаміка процесів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/analiz-gendernogo-indeksu-rol-zhinok-v-ukrayini-ta-sviti-suchasniy-stand-ta-dinamika-procesiv>.
2. Гендерна дискримінація на ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hrd.com.ua/index.php/news/642-2012-09-17-08-44-59/>
3. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / [Ю. Саєнко, Л. Амджадін, М. Васильчук, Г. Герасименко та ін.]. – К. : Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2007. – 144 с.
4. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
5. Добренюк В.И. Методы социологического исследования : [ученик] / В.И. Добренюк, А.И. Кравченко. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 768 с.
6. Досвід реалізації місцевих гендерних ініціатив. Кращі практики місцевого самоврядування // Збірник 29. – К., 2014. – 21 с.
7. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-15 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 52. – С. 56.
8. Когут І. Чим відрізняються жінки і чоловіки: про гендерну (не)рівність у вищій освіті / І. Когут [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/discrimination/chym-vidrizniaiutsia-zhinky-i-choloviky-pro-hendernu-ne-rivnist-u-vyshchii-osviti>.
9. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : [колективна монографія] / [Е.М. Лібанова, О.В. Макарова та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
10. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : [колективна науково-аналітична монографія] / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
11. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні / С.В. Ничипоренко. – Умань : Видавець «Сочинський», 2011. – 217 с.
12. Україна за індексом людського розвитку посіла 83 місце з 187 країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://time.ua.com/novini/ukraina-i-svit/3205-proon-ukrana-za-ndeksom-lyudskogo-rozvitku-posla-83-msce-z-187-kran>.

13. У рейтингу гендерної рівності Україна на 56 місці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/122408>.

14. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України : [монографія] / М.Ф. Юрій. – 2-ге вид. – К. : Кондор, 2004. – 738 с.

Анотація

Рапаєва М. В. Особливості вияву гендерних аспектів соціального виключення і ставлення до них української молоді: світоглядні чинники. – Стаття.

У статті розглядаються філософські й етико-гуманістичні чинники гендерних аспектів соціального виключення та ставлення до них української молоді. На молоді покладаються сподівання щодо побудови демократичного європейського суспільства й гендерної рівноваги. Проведене дослідження засвідчило усвідомлення молоддю гендерних аспектів соціального виключення в Україні, яким сприяють гендерні стереотипи. На формування гендерних стереотипів часто впливають засоби масової інформації. Їх робота вимагає детального аналізу й переосмислення. Розуміння молоддю проблем гендерної дискримінації стане початком практичного подолання гендерного дисбалансу в майбутньому. Дослідження може сприяти подальшій реалізації системи заходів щодо гендерної політики.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, гендерна нерівність, гендерний баланс.

Аннотация

Рапаева М. В. Особенности проявления гендерных аспектов социального исключения и отношение к ним украинской молодежи: мировоззренческие факторы. – Статья.

В статье рассматриваются философские и этико-гуманистические факторы гендерных аспектов социального исключения и отношение к ним украинской молодежи. На молодежь полагаются надежды относительно построения демократического европейского общества и гендерного равновесия. Проведенное исследование показало осознание молодежью гендерных аспектов социального исключения в Украине, которым способствуют гендерные стереотипы. На формирование гендерных стереотипов часто влияют средства массовой информации. Их работа требует детального анализа и переосмысления. Понимание молодежью проблем гендерной дискриминации станет началом практического преодоления гендерного дисбаланса в будущем. Исследование может способствовать дальнейшей системе мероприятий по гендерной политике.

Ключевые слова: гендер, гендерные стереотипы, гендерное неравенство, гендерный баланс.

Summary

Rapaieva M. V. Features of display of gender aspects of social exception and attitude toward them of the Ukrainian young people: worldview factors. – Article.

The article deals with the philosophical and ethical aspects of display of gender aspects of social exception and attitude toward them of the Ukrainian young people. The construction of democratic European society and gender equilibrium depends on young people. The undertaken study showed a realization of gender aspects of social exception in Ukraine that gender stereotypes promote by young people. Mass media influences forming of gender stereotype often. Its work requires a detailed analysis and rethinking. Young people felt of gender problems of social exception. Understanding of gender discrimination problems by young people will become a beginning for the practical overcoming of gender disbalance in the future. The study can assist in further realization of the system of events of gender politics.

Key words: gender, gender stereotypes, gender inequality, gender balance.